

TEOLOGIJA OBITELJI I ODGOJNA USMJERENJA

Marin Srakić

Uvod

U petoj knjizi svog djela *Država* Platon je zamislio idealnu državu u kojoj pripadnici vojničke klase ne smiju govoriti »moje« ili »tvoje« i ne posjeduju ništa doli svoje tijelo. Stražari ne smiju posjedovati ni kuće ni zemlje ni drugih dobara. Čak su i žene i djeca zajednički, zato ni otac neće poznavati svoje dijete niti će dijete poznavati svoga oca. Odmah nakon rođenja djeca se odnose u dojilišta u koja će majka smjeti ulaziti samo nakratko radi dojenja, dok će dežurni nastojati svim silama sprečavati da one ne prepoznaju vlastito dijete.¹ Pod utjecajem Platona i Toma Campanella, početkom XVII. stoljeća, smislio je društveno uređenje bez obitelji u svom djelu *Država sunca* (*Civitas solis*). U toj diktaturi muškarci i žene žive u vojarnama i spavaju u odijeljenim prostorijama. Vlast naređuje (bračnim) parovima da se radi rađanja sjedine na temelju medicinskih i astroloških indikacija. Djeca rastu u državnim vrtićima, zato se djeca i roditelji ne poznaju.²

U svojoj poznatoj knjizi »1984« George Orwell opisao je drastičnim bojama društvo bez obitelji: »U našem svijetu neće biti drugih osjećaja doli straha, bijesa, trijumfa i samoprijegara... Sve će drugo biti uništeno, potpuno uništeno... Dokinuli smo veze između djece i roditelja, između čovjeka i čovjeka, između muškarca i žene. Nitko nema hrabrosti povjeriti se vlastitoj ženi, vlastitom djetetu. U budućnosti neće biti ni suprugā ni prijateljā. Djeca će se odmah nakon rođenja uzimati od njihovih majki, kao što se jaja uzimaju ispod kokošiju. Bit će iskorišten spolni nagon. Rađanje će postati godišnja formalnost kao obnova karte za živežne namirnice... Ako hoćeš znak koji predstavlja budućnost, zamisli čizmu koja gnječi čovjekovo lice... za uvijek«.³

Nakon preporoda socijalističkih utopija posljednjih su godina i ideologije neprijateljski raspoložene prema obitelji dosegle vrhunac žestine. Prema njihovu mišljenju obitelj je rodila »ono specifično autoritativno vladanje« o kojem »znatno ovisi čvrstoća buržujskog poredka«. Ona je »tvornica podložnika samovoljnih društava« i preduvjet kapitalizma. Na mjesto obitelji trebaju doći kolektivni »komuna« i »izbornih (izabranih) obitelji«.⁴ Tada će čovjek biti emancipiran. U jednom visokotiražnom tjedniku neki mladi psihijatar opisao je građansku obitelj kao »posljednju i smrtonos-

¹ *Država* 457d — 464 d. Usp. Hoefner, J., *Christliche Gesellschaftslehre*, Köln, 1978.

² *Civitas solis*, München, 1900.

³ G. Orwell, 1984, Mondadori, Milano 1978,⁵ str. 295 sl.

⁴ Usp. Horheimer, M., *Traditionelle und kritische Theorie*, Frankfurt a M. 1970; Fromm, E., *Autorität und Familie, u Marxismus, Psychoanalyse, Sexpol*, I., Frankfurt a M., 1970.

nu gasnu komoru našeg društva«.⁵ Jean Paul Sartre s prezirom govoreći o obitelji piše: »Oni se (muškarac i žena) vjenčaju i čine najveću glupost rađajući djecu.«⁶ »Ne više majki, suprugā i kćeri; razorimo obitelji«, vikala je ulicama grada Rima povorka Pokreta za oslobođenje žena prigodom proslave 8. ožujka 1978.⁷

Bez obzira na ove fantazije, želje i napade na obitelji kao instituciju, tvrdimo da je ona po svojoj naravi ne samo izvor ljudskog života, nego i najidealnija sredina u kojoj se ljudska osoba može i fizički i duhovno razvijati. Ljubav među roditeljima je sunce koje omogućava klijanje ljudskog, religioznog i moralnog života djece, a dječja ljubav je energija za roditeljsku ljubav.

U obitelji se prenosi dragocjena ali i pogubna baština prošlosti. Svaka obnova ljudskog društva mora početi od obitelji. Ona je najsnažnija brana protiv razornih naleta kolektivizacije ali i protulijek protiv izolacije i individualizma.

Obitelj nije samo »nenadomjestiva zametna stanica života naroda«,⁸ nego i prvobitna stanica Božjega naroda, Crkve, u njezinom trajnom pomlađivanju. Najviše o obitelji ovise snaga i zdravlje religioznog, građanskog i društvenog života.⁹

U ovom važnom pitanju polazimo od onoga što je o ovoj tematici rečeno s biblijskog stajališta, ne samo u formulaciji »Poštuj oca i majku svoju, da imadneš dug život na zemlji koji ti dā Jahve, Bog tvoj,¹⁰ nego u cjelokupnoj objavi, a pretpostavljamo zahtjeve naravnog moralnog zakona i dostignuća psihologije i pedagogije. Obveze odnosā unutar obitelji su obostrane, kao što to sažeto kaže apostolska pobudnica Pape Ivana Pavla II. *Familiaris consortio*: »Za izgradnju takvog zajedništva temeljni je zahtjev odgojna razmjena između roditelja i djece,¹¹ u kojoj svaki od njih daje i prima. Ljubavlju, poštovanjem i poslušnošću prema roditeljima, djeca pružaju svoj osobit i nezamjenjiv prilog izgradnji uistinu ljudske i kršćanske obitelji.¹² To će im biti olakšano ako roditelji budu odlučno upotrebljavali svoj autoritet kao pravu 'službu', ili kao služenje usmjereno ljudskom i kršćanskom dobru djece, a posebno usmjereno tome da im pomognu zadobiti uistinu odgovornu slobodu, i ako ti isti roditelji očuvaju živu svijest o 'daru' koji oni neprestano primaju od svoje djece.«¹³

U društvu zatvorenog tipa u kojem je sigurnost obiteljskom životu davao vanjski red i princip tradicije nije se toliko primjećivao nedostatak roditeljskog doprinosa u izgradnji ličnosti. Tada smo se eventualno mogli

⁵ Usp. Houghton, R., *Amore e anti-amore*, EP, Francavilla al mare 1973, 137.

⁶ Sartre, J. P., *La nausée*, Gallimard, Paris, 1960, 198.

⁷ *Corriere della sera*, dne. 9. 3. 1978, str. 6.

⁸ P. Pio XII, *Govor* od 24. XII, 1942, u ASS 35, 1943, 19.

⁹ Haering, B., *La Legge di Cristo*, Trattato di Teologia Morale, III, Morcelliana, Brescia 1967,⁴ 108.

¹⁰ *Izl* 20, 12.

¹¹ Usp. *Ef* 6, 1—4; *Kol* 3, 20 sl.

¹² Usp. II. vatikanski sabor, GS 48.

¹³ FC 21.

zadovoljiti jednostranim iznošenjem obveza djece prema roditeljima bez težih posljedica, što danas uopće ne možemo zamisliti. Danas nije dovoljno uvjeravati djecu da se roditeljski autoritet temelji na božanskom autoritetu i da iz njega izvire, kao ni to da su roditelji predstavnici Boga na zemlji, pa da bude sve u redu. Iskustvo nam govori da zanemarivanje roditeljskog odgoja, kao i pretjerana strogost ili nedostatak razumijevanja stvara barijeru između djece i roditelja.¹⁴ U takvom slučaju nikakva uvjeravanja, temeljila se ona na naravnim ili nadnaravnim dokazima, neće djetetu pomoći da se oslobodi stečene odbojnosti i antipatije prema roditeljima i da obitelj doživljava kao najizvornije zajedništvo ovdje na zemlji i ujedno predznak zajedništva s Bogom.¹⁵

Ako moralna teologija, kao što kaže Koncil, »treba rasvijetliti uzvišeni poziv vjernika u Kristu i njihovu obavezu da u ljubavi donesu plod za život svijeta«,¹⁶ mnogo toga ćemo prepustiti drugim znanostima o čovjeku, u prvom redu psihologiji, pedagogiji i sociologiji, a pokušati iznijeti obostrane moralne obveze koje izviru iz IV. Božje zapovijedi.

I. OBITELJ — ZAJEDNICA LJUBAVI

Odmah na početku ističemo da je prva i osnovna, najplemenitija i najvažnija obaveza roditelja da njihovim odgojnim djelom obitelj postane *zajednica ljubavi*. Što to znači? Što znači, da se u životnoj stvarnosti svakidašnice roditeljske kuće ostvaruje ova formula: *zajednica ljubavi*?

Na to bismo pitanje mogli odgovoriti sociološki,¹⁷ ali nas to ne zanima. Ovdje radije promatramo nutarnji vid tog antropološkog fenomena. Obitelj je prije svega zajednica a ne grupa ili društvo. Zajednici daje obilježje ono što se nalazi u nutrini, zajednica je nešto nutarnje, što izvire iznutra, to je životno zajedništvo koje zahvaća ljudsko biće u njegovoj najvećoj dubini, u onome što je najviše njegovo, da ga integrira u jedno ljudsko »mi«, u kojem »ja« nalazi svoju punu dimenziju (obujam).

Rođena iz početne ljubavi bračnog para koji ju je osnovao i koji je učvršćuje da bi se mogao što više i što bolje ljubiti, obitelj u ljubavi povećava svoje bogatstvo rođenjem svakog djeteta. Roditelji moraju svoje domove tako usmjeriti da im obitelji postanu zajednica ljubavi. To naglašava i sv. Pavao u svojim tzv. »obiteljskim kodeksima« u poslanicama »Kološanima i Efežanima«.¹⁸

1. Odgojno obiteljsko ozračje

Koncil nam je predstavio obitelj kao prvu pokretnu silu (agensa) odgoja nazivajući je »majkom i hraniteljicom« cjelokupnog odgoja ljudske osobe,¹⁹ »prvom školom onih društvenih kreposti koje su potrebne sva-

¹⁴ Usp. P. Pio XII, *Govor* od 17. VII. 1940, u *Insegnamenti Pontifici* 15, *La famiglia cristiana*, br. 140.

¹⁵ Usp. FC 21.

¹⁶ OT 16.

¹⁷ Usp. Haering, B., *Matrimônio em nosso Tempo*, Herder, São Paulo, 1965, 69—81. Ovo je djelo napisano sa sociološkog stajališta.

¹⁸ Usp. Kol 3, 18 sl.; Ef 5, 21 sl.

¹⁹ Usp. GS 61.

kom društvu«,²⁰ »školom potpunije čovječnosti«. ²¹ Ove nam izjave pomažu ne samo da shvatimo izvanrednu važnost koju Koncil daje obiteljskom odgoju, nego nam pomažu i to da odredimo njegovu narav. Ako je obitelj stvarno »intimna zajednica života i ljubavi«²² ili »ustanova intimnosti«, kao što kaže G. Madinier, zar onda ne bi trebalo reći, da ona prvenstveno i najviše odgaja vlastitim vrednotama intimnosti, plodnosti i duhovnosti, tj. *odgojnim ozračjem* ili *odgojnom kupelji*?

Za obiteljski odgoj nije toliko značajna primjena određenih odgojnih tehnika ili izbor posebnih pedagoških momenata, koliko stvaranje zao-kružene cjeline uvjeta ambijenta, međusobnih odnosa, duhovnih stavova koji stvaraju odgojno ozračje ili kupelj što su za odgoj dječje ili mladenačke ličnosti jednako važni kao prirodni okoliš za rast i razvoj biljaka. Tek u minnom i uravnoteženom obiteljskom ozračju, naravnim procesima identifikacije, komplementarnosti i uzajamnog vladanja, mogu se doista zadovoljiti temeljne potrebe djeteta ili mladića odnosno djevojke, tj. »zahtjevi životne ravnoteže i skladnog razvoja«, kao što izjavljuje A. Bourcier.²³

To vrijedi napose za prve godine djetetova života kad ono svoju osjećajnost živi kao plod roditeljskog vladanja. No to je isto tako važno i u kasnijim razdobljima razvoja, dječjaštva i mladenaštva. Prihvaćanje drugih modela, asimilacija vrednota i kulture, razvoj moralne savjesti i osobne samostalnosti jesu procesi koji se ostvaruju ne samo razumski i logički nego iznad svega spletom međusobnih odnosa i životnim iskustvom, kao nekim polaganim i postepenim životnim upijanjem (impregnacijom). »Roditelji svoju djecu ne odgajaju toliko zapovjedima i naredbama koliko ozračjem što ga oni ostvaruju, odnosima koje oni proživljavaju, mentalitetom koji oni razvijaju... Obitelj je kao neka priključna stanica (relej) u struji života, snaga koja se razvija u i po njezinu djelovanju: *odgoj djece je sama obitelj koja se izgrađuje*. Uzajamno usavršavanje bračnih drugova neodjeljivo je od odgoja djece: ostvarujućí svoj životni *plan* otac i majka stvaraju svoje potomke ljudima. To bi trebalo značiti kad kažemo da je *odgoj ozračni* (l'education atmosferica), i da upravo to ozračje, sociološki izričaj obiteljskog bitka, mnogo više odgoja negoli volja bračnih drugova... Ne odgajaju roditelji nego obitelj po njima.«²⁴

Ideja o odgoju ozračjem nije više neka novost u suvremenoj misli, gotovo je postala otrcana u psihologiji djeteta, dječaka i mladića. Koncil je usvaja i priznaje joj punu vrijednost ne samo na razini čisto ljudskog života nego i na razini specifično kršćanskog života. »Na roditelje spada — izjavljuje *Gravissimum educationis* — da stvore takav obiteljski ambijent, prožet ljubavlju i odanošću prema Bogu i ljudima, koji će pogodovati punom osobnom i društvenom razvoju djece.«²⁵ U obitelji, na-

²⁰ Usp. GE 3.

²¹ GS 52.

²² GS 48.

²³ Bourcier, A., *Lo specchio dei genitori*, Coines, Roma, 1972, str. 86.

²⁴ Lacroix, J., *Force et faiblesse de la famille*, Ed. du Seuil, Paris, 1957, 78—79.

²⁵ GE 3.

stavlja isti dokumenat, djeca »stječu prvo iskustvo o zdravoj ljudskoj zajednici i o Crkvi; po njoj, napokon, postepeno ulaze u ljudsku zajednicu i u Božji narod«. ²⁶ A *Gaudium et spes* od svoje strane uvjerava da u obitelji »djeca, okružena ljubavlju, lakše nauče istinsku hijerarhijsku stvarnost, dok se prokušani oblici ljudske kulture gotovo prirodno prelijevaju u mladenački duh koji se razvija«. ²⁷

Očito, u ozračju obiteljske ljubavi, bračna ljubav, kao srce obiteljskog života, zauzima prvo mjesto. »Karakterističan način na koji roditelji pokazuju svoju uzajamnu ljubav i ljubav prema svojoj djeci najznačajniji je za određivanje emocionalnog ozračja obitelji«, kaže N. W. Ackerman. ²⁸ Usred razmjena koje se mogu nazvati obitelj, roditelji najviše daju i cijeli proces distribucije zadovoljstava najviše ovisi o njima. ²⁹ Tek ako se doista ljube, omogućit će se »dobrohotna izmjena misli između supružnika«, ono »uzajamno savjetovanje« i ona »brižljiva suradnja roditelja u odgoju djece«, koju *Gaudium et spes* smatra nenadomjestivom da obitelj može »ostvariti svoj život i misiju«. ³⁰

No ozračje ljubavi obitelji rezultat je cijele zamršene igre ljubavi koja postoji među članovima obitelji: između muža i žene, između roditelja i djece, između braće i sestara, uključujući i stare roditelje. A *Gaudium et spes* koja roditeljima pripisuje najveću odgovornost u stvaranju ozračja ljubavi u obitelji ³¹ ne zaboravlja priznati doprinos koji mogu i moraju dati djeca. I ona su »živi članovi obitelji« ³² i zato pozvana da doprinesu sreći i posvećenju roditelja odgovarajući na dobročinstva zahvalno, odano i puni povjerenja, nastojeći da budu pri ruci u teškoćama života i u staračkoj osamljenosti. ³³ Upravo tako će indirektno podržavati klimu ljubavi cijele obitelji.

2. Odgoj savjesti kod djece

Ako kažemo da je osnovni zahtjev roditeljskog odgoja stvaranje pogodnog odgojnog ozračja utemeljenog na njihovoj ljubavi, ne znači da je to ujedno jedina obaveza kao odgojitelja. U nizu mnogovrsnih odgojnih zahtjeva ovdje ćemo, s moralnog stajališta, posebno istaknuti potrebu odgoja savjesti; zaustavit ćemo se napose na zahtjevima odgoja savjesti kod djece.

Pod utjecajem racionalizma često se podržavala ideja da odgoj savjesti kod djeteta treba početi tek kad ono stekne moć rasuđivanja, tj. kad ono samo postane sposobno razlikovati dobro od zla. Logično, tada se smatralo da se odgoj savjesti prvenstveno sastoji u pouci o zakonu i zapovijedima, u upoznavanju moralnih dužnosti i u poticaju da ono izbjegava grijeh. Ovakav odgoj savjesti polazio bi od *granice* nedopuštenoga,

²⁶ *Ondje*.

²⁷ GS 61.

²⁸ Ackerman, N. W., *Psihodinamika porodičnog života*, Biblioteka Psiha, Titograd, 1966, str. 46.

²⁹ *Ondje*, str. 45—46; usp. GS 52.

³⁰ *Ondje*, 52.

³¹ GE 3.

³² GS 48.

³³ *Ondje*, i br. 50.

od negativne zapovijedi. Sastojao bi se iznad svega od opomena i poticaja koji su se pozitivno utuvljivali i po volji gomilali bez nutarnje veze i bez dovoljne motivacije. Premalo se mislilo na potrebu provjere, je li odgoj doista istinski i naravan, odnosno, da li se djetetu doista tumače etičke pozitivne i negativne vrednote prema njihovu točnom hijerarhijskom redu. Tako se često događalo da su se higijenski propisi i izvanjska ispravnost, pravila lijepog vladanja, poštovanje prema privatnom vlasništvu i izvanjska poslušnost prema autoritetu više cijenili i jače naglašavali negoli nutarnja spremnost činiti dobro a izbjegavati zlo.³⁴

Ako se u odgoju isključivo i prvenstveno ističu vanjski vidovi života, tada se obitelj pretvara u obični vodstveni centar ili još bolje u centar za licemjerje. Tu se uči, kako se stavlja maska »lijepog vladanja«, zapravo »lijepih manira«. Po takvom shvaćanju obitelj je sredina u kojoj nitko nema pristupa iza kulisa. Na taj način strada pravi odgoj tijela i srca, duše i inteligencije, karaktera i volje, na račun površnog poučavanje onog što se »treba činiti« ili »ne smije činiti«, »što se smije ili ne smije govoriti«. U tom slučaju se deformira i pojedinac i obitelj, jer u njoj je srdačnost nepoznata, spontanost ugušena, izvornost osuđena. Obiteljska sredina prestaje biti mjesto susreta osoba koje se vole i koje su solidarne u radosti i trpljenju, u sreći i nesreći.³⁵

Konačno, zadnjih godina počela se posvećivati pažnja *odgoju savjesti djeteta*. Danas se nastoje što pomnije istražiti osobine dječje savjesti. Naglašavaju se posebni zahtjevi odgoja savjesti u djece uz jasno isticanje njegovog sadržaja i metoda.

a. *Životna atmosfera — ozračje* — Za dobru impostaciju odgoja savjesti kod djeteta od odlučne je važnosti *životno ozračje* u kojem se dijete razvija, o čemu smo općenito već nešto rekli. Ako pod izrazom savjest podrazumijevamo jedinstvenu cjelinu, intimnu jezgru i autentično središte osobe a ne samo neku intelektualnu moć, odmah možemo shvatiti, kako je sve ono što pogoduje razvoju i rastu djetetove osobe veoma važno za odgoj savjesti. Među te činitelje treba na prvom mjestu spomenuti *ucjepljenje djeteta u toplu, duboku i osobnu ljubav* roditelja i obitelji. Ljubav je životni prostor cijelog ljudskog života i nezamjenjivi preduvjet moralnog života. Kao što se dijete doista može osjećati sretno tek u ozračju koje odiše ljubavju, tako se njegova savjest može ispravno razviti tek ako iskusi ljubav. Po ljubavi doživljava da je prihvaćeno i da je dobro došlo. Tako postupno razvija zdravo samopouzdanje i doživljava radost čineći dobro. U ljubavi dijete urasta u svijet istinske ljudske slobode i odgovornosti te istodobno doživljava i svoju vezanost na ono što je dobro i vrijedno. Ljubav u njemu budi osobne i etičke energije za ostvarivanje dobra spontano i prirodno i prije nego što počne refleksivno razmišljati.³⁶

Kad je obitelj u opasnosti da se svaki čas raspadne, kad dijete ili adolescent, još ranjivi i silno osjetljivi na udarce koji prijete njihovom svije-

³⁴ Usp. Šuštar, A., *Odgoj savjesti*, Družba Katoličkog Apostolata, Zagreb, 1983, str. 24. Znatian dio ovog dijela uzet je iz ove studije.

³⁵ Usp. Charbonneau, P.—E., *Amore e libertà*, CE, Assisi, 1970, 240—241.

³⁶ Usp. Šuštar, A., *nav. dj.*, 25.

tu, žive svaki dan u strahu da se otac i majka ne sukobe, kako mogu osjetiti mir koji snagom rađa? Već je Freud primijetio: »Svađe među roditeljima, nesretan brak, u djeci stvaraju snažne preduvjete poteškoća na seksualnom razvoju ili neuroze.«³⁷ A u anketi (izjavama) u povodu »Dječjeg tjedna 1980« djevojčica Mirjana, učenica II. razreda mudro je napisala: »Kad se mama i tata svađaju, ja ne rastem nego se smanjujem.«³⁸

b. *Od dobra k dobru* — Time smo već naglasili i drugi zahtjev. Odgoj savjesti u djeteta treba ostvarivati *polazeći od dobra i usmjeravanjem na dobro*. Dobro treba zasjati u njegovim očima kao nešto lijepo i privlačno, tako da iskusi radost kad ga čini. Opomene da se čuva zla, te zabrane da ga ne čini, ne smiju mu se predočiti kao da su svrha samima sebi, nego tek kao upućivanje na dobro. Opomene da se ne približava granici i da ne preskoči liniju smrtnoga grijeha ne smije privući najveću pažnju djeteta, nego ga prije svega moraju voditi prema središtu moralnog života, da se raduje dobru te da ga ljubi i čini. Kad mu se prikazuje dobro koje mu valja činiti, ne smije to biti pozivajući se na zakon i na zakonsku obavezu, nego ukazujući na vrednotu koju treba ostvariti. Zakon i obveza koja iz njega proizlazi još uvijek nisu to dobro, nego tek granica koja zabranjuje ili poziv koji upućuje (Siewarth). Lako možemo uočiti, kakve posljedice slijede iz toga za pedagoški i metodički postupak pri odgoju savjesti, napose tamo gdje ona ima oblik tematske produke.

c. *Motivacija* — O radosti nad dobrim i ljubavi prema dobru ovisi i motiviranje. Dijete zacijelo još nije tako sposobno za istinsku i pravu motivaciju kao odrastao čovjek. Zato iznošenje motiva mora biti drukčije, snažnije prožeto osjećajima, konkretnije u vidljivom obliku, osobnije u prenošenju vrednota. U djece je *afektivni život* presudan za cijeli njihov moralni život. Zato taj afektivni život treba tako hraniti i voditi da se poslije kad dijete odraste ne mora srušiti i odbaciti kao djetinjarija i kič, nego da se može samo razvijati, pročišćavati, produbljavati i podupirati novim motivacijama. Zato će upravo u afektivnom životu na religioznom planu, u odnosu prema Bogu, Gospi i svetima trebati pripaziti da sve ostane istinito, autentično i zdravo.

d. *Osjećaj za čvrst i siguran moralni poredak* — S oblikovanjem motiva te usmjeravanjem afektivnog života treba ujedno produbiti i *osjećaj za čvrst i siguran moralni poredak*. Dijete nikad ne smije steći dojam da je riječ o samovolji, hirovitosti, nestalnosti i relativizmu. Objektivni etički poredak kojega se svi, odrasli i djeca, moraju držati, a koji se konačno temelji na Božjoj volji koja nas ljubi, mora buditi dojam čvrstoće i sigurnosti, jasnoće i pouzdanosti, tako da pojedinci osjete kako ih zaštićuje i brani. Stoga treba već djetetu — dakako prema njegovoj mogućnosti shvaćanja — predočiti *cijeli etički svijet*, potičući u njemu smisao za cjelinu, osposobljavajući ga da shvati unutarnju istinu i dobrotu etič-

³⁷ Freud, S., *Trois essais sur la théorie de la sexualité*, Gallimard, Paris, 1962, 140.

³⁸ Praznik, B. (priređila), *Djeca su naša najveća dragocjenost*, U povodu Dječjeg tjedna 1980. prilog u »Vjesniku«, listopada 1980, str. 6.

kog poretka u njegovoj cijelosti. Istina, dijete je još vrlo osjetljivo na čisto pozitivni i formalni autoritet. No, ako taj autoritet ne služi istini i ako uvidom u stvar postaje malo-pomalo suvišnim, dijete će lako steći dojam da se može činiti sve kako se kome sviđa i kako tko subjektivno odluči te će na osnovi toga oblikovati svoje zaključke. Zato će roditelji i odgajatelji morati neprestano razmišljati kakav se autoritet doista priznaje kao zdrav potporanj, a kad će naprotiv motivacija što se oslanja na formalni autoritet — posebno ako on uopće ne postoji — više škoditi negoli koristiti.

e. *Religiozni odgoj* — Odgoj savjeti u djeteta morat će općenito biti izričito *religiozan*. Roditelji i odgajatelji morali bi neumorno iznositi djetetu volju Božju, nasljedovanje Krista, našu povezanost s Bogom, život i rast u milosti čim to bude moglo shvatiti. Upravo osobno nasljedovanje Krista, premda mu ga treba predočiti drukčijim slikama nego odraslima, veliko je obogaćenje i snažno produbljenje odgoja savjesti. Pritom ipak treba voditi računa o dvjema stvarima: prvo, treba mu udahnuti *ispravnu i istinsku sliku o Bogu*. Bog savjesti ne smije biti toliko Bog koji samo kontrolira što se zla čini, koji sitničavo bilježi svaki prekršaj, koji uvijek čeka u zasjedi da zaskoči čovjeka. Naprotiv, mora biti dobar Bog, koji u svojoj očinskoj ljubavi poziva čovjeka i kojega pokreću najbolje nakane prema čovjeku. Dobar dio odgoja savjesti u djeteta stoji i pada s ispravnom slikom Boga. Drugo, na što treba posebno paziti jest *ispravno i smisljeno pozivanje na Boga*. Bog se ne smije prizivati zbog svake sitnice, osobito ne zbog nečega što nema nikakve veze s moralnim redom, nego je navika, formalnost društvenog života, subjektivan ukus odraslih, tradicija ili javno mnijenje. Bog koji se poteže za svaku sitnicu, kao nekakav »deus ex machina«, za čas postane majušan i djetinjast, te se ne uzima više ozbiljno.

f. *Oblici odgoja savjesti* — Kakve će oblike poprimiti odgoj savjesti u djece, ovisit će o njihovoj dobi. Na početku će prevladati *vježba* u izvršavanju moralno dobrih djela, shvaćenih kao ispravan oblik života, iako dijete još nije sposobno to izravno shvatiti. To će vježbanje važiti i tijekom cijelog djetinjstva. Predmet tog vježbanja bit će u prvom redu uspostavljanje vlasti nad instinktima i voljom. Cilj će od početka biti krepost, tj. postojanost, ustrajnost i vjernost u dobru. S vremenom će teoretska poduka, *pouka* i obrazlaganje morati zadobivati sve veću važnost. Sav moralni i religiozni odgoj i obrazovanje služe zapravo odgoju savjesti. Priprava na prvu ispovijed, formulari ispita savjesti i sam ispit savjesti, ali i razgovori o pojedinačnim slučajevima i o pojedinim odlukama izvrsne su i važne prilike za dobar odgoj savjesti.

g. *Dobar primjer* — O neprocjenjive je važnosti *dobar primjer*. Kao što u cijelom odgoju djeteta dobar primjer roditelja i odraslih s kojima dolazi u dodir ima silnu odgojnu snagu, tako isto i u odgoju savjesti. Jasno je da taj primjer mora biti iskren i istinit. *Iskrenost* u životu odraslih, za koju već i mala djeca imaju vrlo oštro oko, zacijelo je jedan od najvažnijih uvjeta za odgoj savjesti. »Ništa nije presudnije od iskrenosti, koja usmjeruje moralno prosuđivanje na stvarnost dobra, raskrinkavajući mnogostruke prividnosti i prijevare« (Siewerth). O istinitosti i iskrenosti moralnog života odraslih ovisi razvoj dječje savjesti.

Važno je, napokon, već rano probuditi u djetetu svijest da smo mi ljudi u spoznaji dobra i zla, u ostvarivanju dobra upućeni na *Božju pomoć*. Molitva Duhu Svetom za svjetlo i snagu, životno zajedništvo s Kristom u vjeri, ufanju i ljubavi, sudjelovanje u sakramentalnom životu i životna povezanost sa zajednicom Crkve, od početka su uvijek iznova dio kršćanskog odgoja savjesti.³⁹

h. *Srdačna roditeljska prisutnost* — Kao što djeca imaju pravo na roditeljsku ljubav, o kojoj smo govorili na početku, tako imaju pravo i na njihovu prisutnost. Zato je neobično da je potrebno tumačiti, napose ocu, da je djetetu potrebna njegova prisutnost. Ipak je danas potrebno naglašavati da se očinstvo i majčinstvo ne izvršavaju preko zastupnika. Mnogi su muževi do te mjere zauzeti poslom, putovanjima, zahtjevima društvenog života — a sjetimo se i naših radnika u inozemstvu — te zaboravljaju da su očevi. I oni tako prolaze pokraj svoje djece čije su ruke pune jer imaju svega, ali je srce strahovito prazno. Teilhard de Chardin apsolutno ima pravo kad kaže da je »odgoj beskrajno banalna stvar«. ⁴⁰ Da se čovjeka odgoji nisu potrebne nikakve diplome, komplicirani aparati, mudri tečajevi: treba biti njegov otac (roditelj). A da otac to bezprijekorno može biti, mora pokloniti najdragocjenije što posjeduje: svoje vrijeme. Malo je muškaraca svjesno da su s očinstvom doslovce dali svoje živote, prema tome i svoje vrijeme. Mnogi roditelji umišljaju »da nemaju vremena« za odgoj svog djeteta. Zato ono raste napušteno, osamljeno.

Bilo bi dovoljno da očev lik bude prisutan, pa da cijeli djetetov svijet bude pun. Zbog toga nijedan otac — pogotovo nijedna majka — ne može drugoga delegirati da za život odgaja njihovu djecu. Jedan od najtežih načina povrede ljubavi jest odsutnost iz obitelji. To svaki roditelj treba jedanput zauvijek shvatiti i prestati zavaravati samoga sebe smatrajući se »dobrim roditeljem« zato što se pobrinuo za potrebe svoje djece.

Uskraćivanje vlastitog vremena znak je neoprostivog propusta i jedan od oblika iza kojeg se skriva sebičnost roditelja. A baš taj propust, to odstupanje izaziva revolt mladih — i jadikovku djece — koji osjećaju da su bačeni u život i da su napušteni. Iznoseći rječite dokaze jedna je djevojka u ime svih izrekla osudu na račun roditelja: »Uloga roditelja sastoji se u tome da se izvlače.« ⁴¹ J. P. Sartre je iznio tragični događaj nad kojim bi se trebalo zamisliti: »Jedan je dječak nedavno napisao svojim roditeljima: 'Dragi oče, draga majko, spremam vam lijepo iznenađenje: ubit ću se.' I doista se ubio. Istraga je ustanovila da je to učinio zbog duševne labilnosti: bolje nije mogla učiniti, osim da strpa roditelje u zatvor.« ⁴² I površno razmišljanje uvjerit će nas da je i očeva i majčina prisutnost ozbiljna obveza i tko je zanemaruje griješi protiv ljubavi što je duguje svojoj djeći. ⁴³

(Nastavak slijedi)

³⁹ Usp. Šuštar, A., *nav. dj.*, str. 25—28.

⁴⁰ P. Teilhard de Chardin, *L'avenir de l'homme*, Ed. du Seuil, Paris, 1957, 43.

⁴¹ Duché, J. et N., *Des jeunes filles parlent*, Flammarion, Paris, 1965, 111.

⁴² Sartre, J. P. *Saint Genet, comédien et martyr*, Gallimard, Paris, 1964, 50.

⁴³ Usp. Charbonneau, P.—E., *nav. dj.* 249.